

УДК 316.77

Л. М. ХИЖНЯК, К. В. ХИЖНЯК

ФЕНОМЕН КОМУНІКАТИВНОЇ КУЛЬТУРИ В УМОВАХ УПРОВАДЖЕННЯ ТЕХНОЛОГІЙ ЕЛЕКТРОННОГО НАВЧАННЯ У ВИЩІЙ ШКОЛІ

Стаття присвячена розгляду ролі комунікативної культури в процесі впровадження технологій електронного навчання у вищій школі. Виділено такі функції комунікативної культури, які актуалізуються в умовах електронного навчання: соціальної самоідентифікації, соціальної самоадаптації, інтеграційну й захисну. Визначено фактори, які впливають на процес формування комунікативної культури у вищій школі, а саме: рівень підготовки споживачів освітніх послуг у галузі інформаційно-комунікаційних технологій; рівень комп'ютеризації та інформатизації вищих навчальних закладів; рівень комунікативної компетентності студентів і викладачів.

Ключові слова: комунікативна культура, технології електронного навчання, студент, викладач, культурна функція освіти, вища школа.

У проблемному полі сучасної вищої школи особливе місце посідають технології електронного навчання і їх зв'язок з комунікативною культурою. Визначальну роль освіти в соціокультурному виробництві та відтворенні відзначає багато дослідників, проте соціальні та соціокультурні механізми цих процесів інтерпретують неоднозначно.

Поширеною є думка, що вищий навчальний заклад "...виступає особливим культурним простором, що володіє потенційними можливостями трансляції наукових знань і формування комунікативної культури міжособистісних відносин" [4]. Серед функцій освіти інтегруючою називають культурну функцію на тій підставі, що, транслюючи культуру суспільства, освіта формує нове покоління і "завдяки взаємодії освіти з іншими елементами системи, утворюється нова якість – людина з певними знаннями, вміннями, навичками, цінностями, здатна до зміни цього суспільства, його відтворення та розвитку" [2].

Комунікативну культуру науковці розглядають як один з компонентів загальної культури на особистісному рівні [7, с. 278]. Однак вона реалізується й на інституційному рівні, у тому числі на рівні інституту вищої освіти. Ю. Баженова, провівши аналіз різних підходів до визначення комунікативної культури в гуманітарних і суспільних науках, зазначає, що її найчастіше розглядають як провідну вимогу сучасної освіти; компонент професійної та загальної культури педагога; критерій соціалізованості людини; якість особистості фахівця [1].

Феномен комунікативної культури дає змогу подолати певний дефіцит системного бачення освіти в сучасному суспільстві. Так, О. Берегова

пропонує аналізувати освіту як систему на рівні її суб'єктів, організацій, процесів; на змістовому, управлінському та концептуальному рівнях, які виступають підсистемами системи освіти. При цьому “кожен елемент такої складної багаторівневої системи, якою є освіта, виконує свою функцію в тому випадку, якщо буде взаємодіяти з іншими її елементами” [2]. Пов'язує, впорядковує взаємодію різних підсистем освіти комунікація, її рівень та якість багато в чому визначають ефективність функціонування системи освіти. Інтегруючим фактором розвитку системи освіти стає комунікативна культура. Однак її сутність, функції зазнають змін під впливом нових інформаційно-комунікативних технологій.

Мета статті – визначити роль комунікативної культури в процесі впровадження технологій електронного навчання у вищій школі.

М. Паудяль та Л. Філіндаш висунули ідею реновації комунікативної культури в межах інформаційного суспільства. Для подолання девальвації мовного спілкування в умовах техніко-технологічних зрушень кінця XX – початку XXI ст. вони пропонують використовувати інтерактивні освітні технології, оскільки останні важливі для формування комунікативного потенціалу, вдосконалення навичок спілкування [5]. Не беззаперечною виглядає їхня думка про девальвацію в ході інформатизації суспільства комунікативних цінностей, а також стурбованість небезпекою втрати традиційних форм комунікації з їхніми етичними та етикетними нормами, епістолярними жанрами, риторичними достоїнствами мови, привабливістю паперового носія інформації як знака культури. Однак заміна класичних каналів комунікації у вищій школі електронними відбувається саме тому, що класичні канали вже не відповідають сучасним запитам і вимагають нової комунікативної культури на всіх її рівнях: суспільства, інститутів тощо.

Комунікативна культура в умовах електронного навчання виконує, насамперед, такі функції:

1. *Соціальної самоадаптації*. Ми поділяємо позицію В. Петрова, який вказує на підвищення значення інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) у багатогранному процесі соціальної адаптації сучасних студентів [6]. “Самість” функціонування студентів в умовах електронних комунікацій є наслідком їхньої самоорганізації в процесі опанування освітніх програм, відповідної реакції на зниження заданих зовні комунікативних впливів з боку викладача й адміністрації вищого навчального закладу.

2. *Соціальної самоідентифікації*. Вона пов'язана з тим, що електронна освіта (або поєднання традиційних і електронних технологій навчання) дає змогу споживачам освітніх послуг відчувати свою причетність до новітніх комунікативних засобів навчання, які розширюють уявлення про навколишній світ і своє місце в ньому.

3. *Інтеграційну*. Комунікативна культура слугує задоволенню різноманітних потреб і інтересів індивідів та груп, але насамперед – потреби в спілкуванні, солідарності, єднанні з іншими людьми [3].

4. *Захисну (захист своїх прав, вимог)*. Комунікативна культура особистості й груп постає як здатність і можливість реалізації ними своїх прав та вимог шляхом використання широкого комунікативного простору, який відкривають соціальні мережі. Через новітні комунікативні засоби та електронні соціальні мережі учасники освітнього процесу мають змогу маніфестувати свої вимоги, шукати підтримку тощо.

Далі виділимо деякі групи факторів, які впливають на процес формування комунікативної культури у вищій школі в умовах упровадження електронних технологій навчання:

1. *Рівень підготовки споживачів освітніх послуг у галузі інформаційно-комунікаційних технологій*. Цей рівень коливається між різними соціальними групами, що свідчить про інформаційну нерівність, яку фіксують соціологічні дослідження й моніторинги [6]. Подоланню цього різновиду соціальної нерівності можуть слугувати проекти, спрямовані на підвищення комп'ютерної грамотності різних соціальних груп (поселенських, професійних тощо).

2. *Рівень комп'ютеризації та інформатизації вищих навчальних закладів*. Недостатня матеріально-технічна оснащеність освітніх установ в умовах упровадження технологій електронного навчання може стати бар'єром, що не дає змоги розкрити їх переваги, а, навпаки, може спотворити їхній вплив на якість навчання.

3. *Рівень комунікативної компетентності студентів і викладачів*. Комунікативна культура є умовою та передумовою ефективності професійної діяльності викладача, показником його професійної майстерності. Разом з тим стоїть завдання формування такої культури не тільки у викладачів, а й у студентів як майбутніх професіоналів.

Розглянемо, як виявляється феномен комунікативної культури у вищій школі на прикладі даних, отриманих у ході загальнонаціонального соціологічного дослідження “Експертна оцінка модернізації вищої освіти України”, проведеного соціологами Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна (польовий етап пройшов з 10 листопада по 10 грудня 2014 р.; опитано 540 викладачів-експертів, які представляють усі регіони України; критерії відбору експертів: основна робота експерта – посада у вищому навчальному закладі України III–IV рівнів акредитації; включеність експерта в науково-педагогічну й науково-дослідну діяльність у вищих навчальних закладах; стаж роботи експерта у вишах – один рік і більше).

Упровадження електронних технологій навчання актуалізувала й одночасно проблематизувала дистанційна форма надання освітніх послуг, яка неможлива без електронних засобів комунікації та відповідної комунікативної культури. Однак серед інновацій у системі вищої школи України запровадження дистанційних форм навчання посідає, за експертними оцінками, далеко не провідне місце, поступаючись таким нововведенням, як академічна мобільність викладачів і студентів, залучення практиків до на-

вчального процесу, перехід на 2-рівневу освіту, зарахування до ВНЗ на підставі ЗНО, рейтингова система оцінювання знань.

Пріоритетність проблем вищих навчальних закладів, яка склалася у громадській думці експертів, свідчить про те, що вони не розглядають упровадження електронних технологій навчання як першочергове завдання. У ході дослідження експертам була запропонована прожективна ситуація: “Уявіть, що Ви – ректор Вашого ВНЗ. Які проблеми навчального закладу Ви б стали вирішувати в першу чергу?”. Доступ студентів та викладачів до сучасних інформаційно-комунікативних технологій вважають пріоритетним напрямом діяльності менше від третини експертів (31%; для порівняння: підвищення заробітної плати викладачів відзначили дві третини експертів). Сайти ВНЗ, факультету, кафедри почали б створювати, оновлювати, обійнявши посаду ректора, 15% експертів-викладачів приватних ВНЗ і 8% – державних. Між тим, наявність сучасного сайту свідчить про відкритість ВНЗ, рівень його комунікативної культури. Сайтами свого ВНЗ, факультету, кафедри готовий опікуватися в першу чергу, перебуваючи на посаді ректора, кожен п’ятий молодий експерт-викладач зі стажем роботи до трьох років і лише 8–9% – серед тих, у кого стаж роботи у вищій школі більше ніж три роки. Така ситуація свідчить про недостатню проблематизованість теми електронного навчання в комунікативній культурі українських вищих навчальних закладів.

Половина експертів не вбачає принципових відмінностей між українськими викладачами та їхніми західними колегами за такими характеристиками, як “рівень відповідальності”, “рівень організованості”, “педагогічна майстерність”, “наукова кваліфікація”. Та найбільше українські викладачі поступаються західним “знанням іноземних мов” (78%), “академічною мобільністю” (59%). Дещо менше експертів до ознак, за якими українці програють своїм західним колегам, віднесли такі, як “комп’ютерна підготовка” (34%), “вміння встановлювати професійні комунікації” (25%). Розбіжності в оцінках зафіксовані в порівнянні викладачів за такою ознакою, як “комп’ютерна підготовка”: 51% вважає, що вітчизняні викладачі не поступаються в оволодінні комп’ютерною грамотністю своїм західним колегам, тоді як третина (34%) дотримується протилежного погляду, і лише 4% відзначили, що українські викладачі перевершують у цій царині своїх західних колег.

Комунікативну культуру характеризують інформаційно-комунікативні технології, які є в арсеналі викладачів вищої школи. Перехід на електронне навчання (освіту) багато в чому пов’язаний з упровадженням новітніх інформаційно-комунікативних технологій, якими оволодівають усі учасники освітнього процесу. У ході дослідження зафіксовано експертну думку про те, які з цих технологій наявні в арсеналі вітчизняних викладачів і тим самим дають їм можливість відповідати сучасним професійним вимогам (рис. 1).

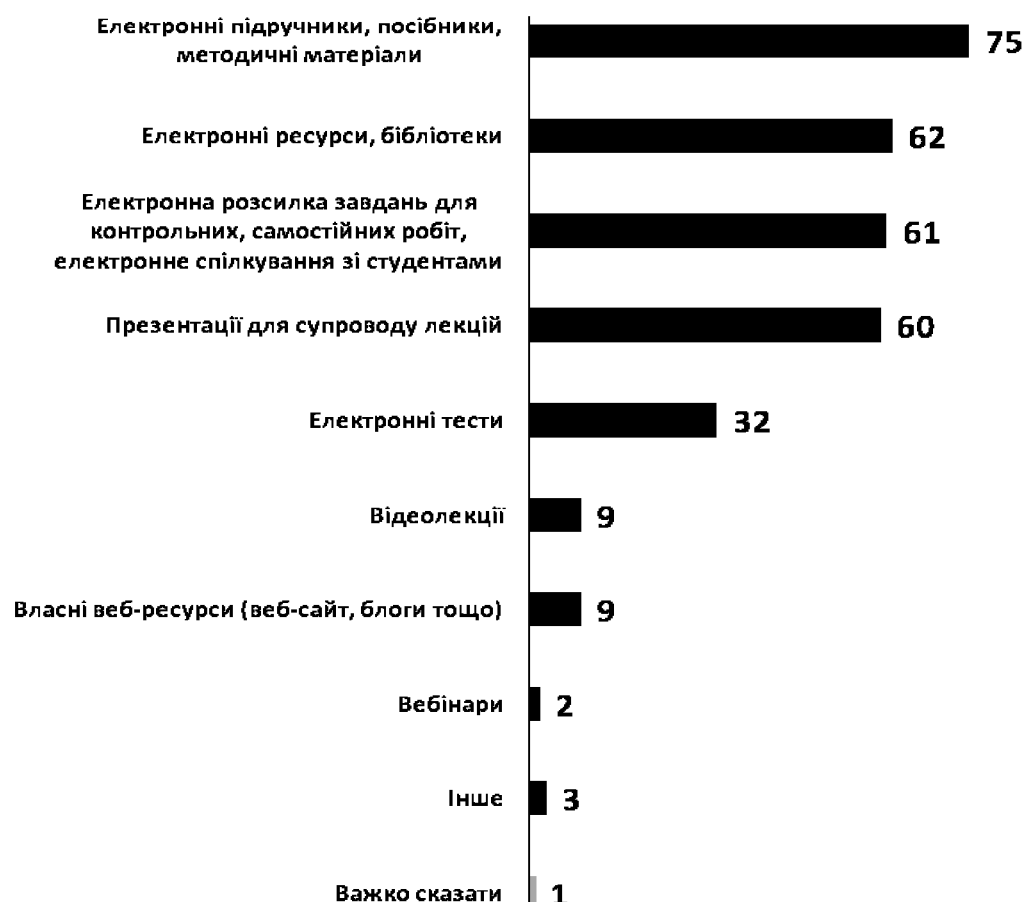

Рис. 1. Інформаційні технології, які використовують експерти особисто
(у %, n=540)

Серед експертів-викладачів найбільш поширеним є використання електронних підручників, посібників, методичних матеріалів (75% відповідей). Близько третини (62%) респондентів використовують електронні ресурси бібліотеки. Майже стільки ж практикують електронну розсилку студентам завдань тощо. Презентації для супроводу лекцій є в арсеналі 60% експертів-викладачів, що може значною мірою стримуватися відсутністю відповідного технічного забезпечення в частини ВНЗ.

Українська вища школа стоїть на порозі переходу до технологій електронного навчання, а між тим викладачі ще не готові до цього. Так, відеолекції практикує лише 9% респондентів. Стільки ж з них мають власні веб-ресурси.

Комунікативна культура, яка формується в умовах упровадження технологій електронного навчання у вищій школі, ставить перед викладачами кілька випробувань. Одне з них – недопущення плагіату. Другим випробуванням ми вважаємо те, що свобода вибору студентами освітніх програм, курсів і викладачів ставить їх перед необхідністю оцінювати викладача як професіонала, в тому числі брати до уваги його комунікативну

культуру. Таке оцінювання відбувається із застосуванням технологій рейтингу викладачів. Це є умовою впровадження у ВНЗ конкурентних відносин, завдяки яким навчальний заклад може мати об'єктивні параметри оцінювання кадрового забезпечення навчального процесу.

Половина експертів (незалежно від їхньої статі, профілю діяльності, стажу роботи, зайнятості в державному чи приватному секторах освіти) вважають доцільним визначення рейтингу викладачів за допомогою опитування студентів. Майже третина експертів дотримується протилежної думки, вважаючи, що залучення студентів до рейтингування викладачів недоцільне, оскільки може негативно впливати на моральну атмосферу у ВНЗ. Кожний сьомий експерт не визначився в цьому питанні.

Участь студентів у визначенні якості роботи викладачів стає все більш поширеною, хоча її неоднозначно сприймають як самі студенти, так і викладачі. До того ж не відпрацьовано етичні аспекти цього питання. Дані експертного опитування свідчать про неготовність вітчизняних викладачів до оцінювання й рейтингування їхньої праці з боку студентів. Хоча майже 51% експертів вважає це обов'язковим, оскільки така технологія є елементом зворотного зв'язку, що дає змогу викладачеві корегувати свою діяльність і стосунки зі студентами. Близько 28% категорично заперечують саму можливість офіційного, формалізованого на рівні ВНЗ оцінювання викладача з боку студента. Кожен сьомий експерт узагалі не визначився з цього питання. Чим більше стаж роботи експертів у вищій школі, тим негативніше вони ставляться до оцінювання студентами роботи викладачів (табл. 1).

Таблиця 1

Відповіді експертів на запитання
“Чи мають студенти оцінювати якість роботи викладачів?”
(експертні оцінки, у %, n=540)

№ з/п	Варіанти відповіді	Стаж роботи експертів		
		до 3 років	від 3 до 10 років	більше ніж 10 років
1.	Обов'язково мають це робити	65	60	45
2.	Цього не варто робити	24	21	31
3.	Інша думка	2	4	11
4.	Важко сказати	8	15	13

З розвитком студентського самоврядування й поширенням партнерських відносин між викладачами та студентами оцінки студентами якості роботи викладачів усе більш затребувані, вони стають частиною комунікативної культури ВНЗ, студентів і викладачів.

Формування комунікативної культури, яка відповідає вимогам електронного навчання, – важливе завдання модернізації вищої освіти в Україні. На шляху її вирішення наразі є численні інституційні та соціокультурні перешкоди. На заваді, на думку експертів, насамперед, стоять такі чинни-

ки, як “недостатнє фінансування вищої освіти” (55%, у тому числі в державному секторі – 57%, у приватному – 48%), “слабка матеріально-технічна база вітчизняних ВНЗ” (46%, у тому числі в державному секторі – 48%, у приватному – 40%), “відсутність конкретних механізмів реалізації змін (модернізації) вищої освіти України” (44%), “відсутність ефективного освітнього менеджменту” (31%). Інші чинники, на думку експертів, менш суттєво впливають на відповідність вищої школи новим вимогам, однак їх не можна не враховувати. Передусім, ідеться про такі характеристики кадрового потенціалу вітчизняної вищої школи, як “недостатня мотивація викладачів працювати за новими правилами” (18%, у тому числі в державному секторі – 23%, у приватному – 27%), “консерватизм, догматизм, інертність мислення викладачів” (16%, у тому числі в державному секторі – 17%, у приватному – 2%). Фактично, це – соціокультурні бар’єри, які гальмують модернізаційні процеси у сфері освіти і впровадження новітніх форм електронного навчання. Однак ці бар’єри більш виражені серед викладачів, порівняно зі студентами. На “консерватизм, догматизм, інертність мислення студентів” вказали лише 5% експертів (у тому числі в державному секторі – 4%, у приватному – 9%), тобто студентська молодь менш відкрита до інновацій в освітньому просторі, ніж викладачі. Така ситуація може спричиняти низку проблем у відносинах “студент – викладач” і стосуватися питань непорозуміння, взаємної поваги тощо. Врешті-решт, це може гальмувати перехід до нової моделі відносин між студентами й викладачами в умовах електронного навчання.

Висновки. В умовах поширення нових інформаційно-комунікативних технологій у вищій школі інтегруючим фактором розвитку системи вищої освіти стає комунікативна культура. Сутність, функції, типологізація комунікативної культури зазнають змін у процесі впровадження технологій електронного навчання у вищій школі. Технології електронного навчання, з одного боку, формують нову комунікативну культуру, а з іншого – їхній розвиток залежить від якості комунікативної культури конкретного суспільства й суб’єктів освітнього процесу. Для електронного навчання необхідні спеціалізовані комунікативні засоби, а також навчання студентів і викладачів ними користуватися.

У подальшому доцільно визначити рівень мотивації учасників освітнього процесу щодо участі в процесі електронного навчання.

Список використаної літератури

1. Баженова Ю. А. Становление понятия коммуникативной культуры в гуманитарных и общественных науках / Ю. А. Баженова // Вестник Челябинского государственного педагогического университета. – 2015. – № 2. – С. 33–41.
2. Береговая О. А. Феномен образования: системное видение [Электронный ресурс] / О. А. Береговая // Теория и практика общественного развития. – 2015. – Вып. 10. – Режим доступа: http://teoria-practica.ru/rus/files/arhiv_zhurnala/2015/10/philosophy/beregovaya.pdf.

3. Ерыкалов А. Б. Коммуникативная культура в педагогической деятельности: методологический анализ / А. Б. Ерыкалов // Высшая школа: проблемы гуманизации и информатизации образования в государственных образовательных стандартах высшего профессионального образования второго поколения : сб. материалов регион. межвуз. науч.-метод. конф. – Хабаровск : Изд-во ХГПУ, 2002. – С. 21–23.

4. Калинкина Е. В. Средства формирования коммуникативной культуры студенческой молодежи [Электронный ресурс] / Е. В. Калинкина // Культура и образование. – 2014. – № 1. – Режим доступа: <http://vestnik-rzi.ru/2014/01/1293>.

5. Паудяль Н. Ю. Актуальные вопросы реновации коммуникативной культуры в условиях информационного общества / Н. Ю. Паудяль, Л. В. Филиндаш // Сервис plus. – 2015. – № 9 (2). – С. 107–119.

6. Петров В. Ф. Информационно-коммуникационные технологии как фактор социальной адаптации студентов [Электронный ресурс] / В. Ф. Петров // Теория и практика общественного развития. – 2012. – Вып. 9. – Режим доступа: http://teoria-practica.ru/rusfiles/arhiv_zhurnala/2012/9/filosofiya/petrov.pdf.

7. Стрельчук Е. Н. “Коммуникативная культура” и “культура речевого общения”: синонимичные понятия? / Е. Н. Стрельчук // Известия вузов. Сер. “Гуманитарные науки”. – 2011. – № 2 (4). – С. 276–278.

Стаття надійшла до редакції 15.12.2015.

Хижняк Л. М., Хижняк К. В. Феномен коммуникативной культуры в условиях внедрения технологий электронного обучения в высшей школе

Статья посвящена рассмотрению роли коммуникативной культуры в процессе внедрения технологий электронного обучения в высшей школе. Выделяются функции коммуникативной культуры, которые актуализируются в условиях электронного обучения: социальной самоидентификации, социальной самоадаптации, интегративная и защитная. Определены факторы, влияющие на процесс формирования коммуникативной культуры в высшей школе, а именно: уровень подготовки потребителей образовательных услуг в области информационно-коммуникационных технологий; уровень компьютеризации и информатизации высших учебных заведений; уровень коммуникативной компетентности студентов и преподавателей.

Ключевые слова: коммуникативная культура, технологии электронного обучения, студент, преподаватель, культурная функция образования, высшая школа.

Khyzhniak L., Khyzhniak K. Phenomenon of the Communicative Culture in the Conditions of Electronic Learning Technology Introduction in Higher Education

The article considers the role of communicative culture in the process of implementing e-learning technologies in higher education. Many researchers note the decisive role of education in the socio-cultural production and reproduction, but the social and socio-cultural mechanisms of these processes are interpreted ambiguously. Communication connects, regulates the interaction of various subsystems of education, and its level and quality largely determine the effectiveness of the functioning of the education system. In the context of the spread of new informational and communicational technologies in higher education, communicative culture becomes an integrating factor for the development of higher education system. The authors identify the communicative functions of culture in terms of e-learning in higher education: the function of social identity, the function social of self-adaptation; integrative and protective function. Among the factors that affect the process of formation of communicative culture in higher school, there are the following: the preparation level of the educational services consumers in the field of information and communication technologies; the level of computerisation and

informatisation of higher education institutions; the level of communicative competence of students and teachers. Essence, functions, typology of communicative culture are changing in the process of introducing electronic learning technologies in the higher school. The authors, having researched the role of communicative culture in the implementation of E-Learning technologies, have come to the conclusion that e-learning technologies, on the one hand, form a new communicative culture, and on the other hand, their very development depends on the quality of the communicative culture of a particular society and the subjects of the educational process.

Key words: *communicative culture, e-learning technology, student, lecturer, cultural function of education, higher school.*